

Vloga avtonomije intelektualnega dela na univerzi in v družbi (2)

»Ko se je gospostvo kapitala razvijalo in so v njem dejansko vedno bolj postajala neodvisna tudi tista področja proizvodnje, ki se niso neposredno nanašala na ustvarjanje materialnega bogastva – posebno odkar so pozitivne znanosti (naravoslovje) začeli uporabljati kot sredstvo za materialno proizvodnjo, je občutila nižja vrsta sikofantov politične ekonomije obveznost, da vsako sfero dejavnosti povzdiguje in opravičuje tako, da jo prikazuje v »zvezi« s proizvodnjo materialnega bogastva, ker služi kot sredstvo zanj; in tako so slehernega počastili tako, da so ga povzdignili v »proizvodnega delavca« v »najožjem« pomenu besede, namreč v delavca, ki dela pod poveljstvom kapitala, ki mu je na tak ali drugačen način v prid njegovemu bogatenju itd.«¹

V tretjem smislu je bil prav po vzoru naravoslovja, kot sredstva za materialno proizvodnjo, priznan status produktivnosti tudi vsemu intelektualnemu delu. Ker se je intelektualno znanstveno delo, tudi na univerzah, vse bolj odvijalo pod znakom »pozitivne« znanstvenosti (Comte!), je bil ta prehod tudi v znanostih ustrezno pripravljen in olajšan. Vendar Marxu taka produktivna družbena koristnost, dokazana s pomočjo služnosti kapitalu, ni bila posebej pogodu:

»Potem imam že raje take tiče kot je Malthus, ki neposredno branijo potrebo in koristnost »neproizvodnih delavcev« in čistih parazitov.«²

Oglejmo si zdaj nekaj konkretnih argumentov, s katerimi so vulgarni politični ekonomisti spodbijali Smithovo definicijo produktivnega dela!

Germain Garnier je nasprotoval Smithu tako, da je (z dokaj značilno zamenjavo) spremenil sam pojem produktivnosti: vsako delo je treba plačati. S tem je seveda izenačil tisto delo, ki ga najema kot delovno silo kapitalist zaradi proizvodnje presežne vrednosti, z vsakim drugim delom, ki se opravlja za plačilo. Nato se je Garnier pravzaprav problema lotil z moralnim predznakom: zakaj bi bil proizvajalec violin skupno s trgovcem z notami proizvodni delavec, violinist in drugi glasbeniki, ki njihove izdelke uporabljajo, pa ne? S takim pristopom je seveda zabrisano prav tisto razlikovanje, ki je za kapitalistični sistem produkcije bistveno, in ki za intelektualno ali umetniško delo tedaj, kadar se izvaja zaradi njega samega, ne more priznati produktivnosti – saj ne prinaša presežnega sadu v vrednostni obliki, ampak le užitek izvajalca in poslušalcev – prejemnikov. V komentarju k temu Garnierovemu ugovoru pa Marx odpira problem, ki je še danes aktualen:

»Sebi navkljub kaže Garnier z zadnjimi besedami skrito logično zvezo, ki obstaja med prvo Smithovo določitvijo (delo, ki se menjuje za kapital, in delo, ki se menjuje za dohodek) in drugo (delo, ki se utrdi v materialnem, za prodajo primernem blagu, in delo, ki se ne utrdi v taki obliki). Slednje vrste dela po svoji naravi najpogosteje *ne morejo* biti podvržene kapitalistični proizvodnji, druge pač.«³

Marx torej v Smithovi dvojni določitvi produktivnega dela (kot dela za kapital najprej, in nato kot dela, ki se strdi v materialni obliki blaga), ki jo je sicer prikazal

¹ Karl Marx: »Theorien über den Mehrwert«, navedena izdaja, stran 146.

² Na istem mestu, stran 146.

³ Na istem mestu, stran 157.

kot nedosledno in protislovno, najde kanček soli. Nekatere vrste dela, ki se ne strdijo v materialni obliki blaga, namreč *po svoji naravi* ne morejo biti podvržene kapitalističnemu načinu proizvodnje. Upošteva je kasnejši razvoj, ki je privedel tudi do industrializacije celotnega kompleksa kulture in intelektualnega dela v njej, je tudi Marx ostal ujet v Smithovo protislovje. Zato je tudi kasneje vztrajal, da so nekatere vrste umetniške proizvodnje neprimerne za kapitalistično produkcijo zaradi svoje narave – zlasti gre tu za tiste, ki se ne fiksirajo v materialni obliki blaga (knjiga ipd.). Največ, do česar naj bi se pozvpela umetniška produkcija, je torej manufakturna kapitalistična produkcija, zlasti tam, kjer gre za kolektivno podjetništvo (gledališče, opera, orkester ipd.). Današnje stanje na tem področju, in tudi pri intelektualnem delu, je pač zajelo v industrijsko produkcijo tudi vse zvrsti umetniškega dela. Ločnica med produktivnim in neproduktivnim delom zdaj več ne poteka med umetniškimi in intelektualnimi dejavnostmi, ki bi bile po svoji naravi nesposobne za kapitalistično produkcijo (torej produkcijo presežne vrednosti), in drugimi dejavnostmi – ampak znotraj samega intelektualnega in umetniškega dela. Produktivnost ali neproduktivnost intelektualnega dela zdaj ni več odvisna od njegove »narave«, ampak od vstopanja v kapitalistično produkcijo. Avtonomija intelektualnega dela je vse pogostejše pravzaprav samo izbira med neproduktivnim ali produktivnim opravljanjem svoje stroke. Pri tem je umetniško delo v sodobnih razmerjih bodisi neproduktivno, in s tem potisnjeno v položaj uslug, ki so vse odvisnejše od mecenstva in državnih proračunov – ali pa je produktivno, in s tem postaja vedno bolj ravnodušno do posebnih uporabnih kvalitete lastne dejavnosti, izgublja auro vzvišene dejavnosti in prehaja v mezno delo v kulturni industriji. Intelektualno delo ima pogosto pred seboj podobno izbiro: za avtonomno intelektualno dejavnost zelo pogosto velja prav univerzitetno opravljanje dejavnosti, ki poteka brez ali vsaj pod manjšo prisilo neposrednih kapitalsko uporabnih rezultatov. Proces industrijske revolucije na pragu »postindustrijske dobe« med drugimi težnjami kaže tudi težnjo po zoževanju tega avtonomnega prostora univerzitetnega dela.

Druga plat problematičnosti Marxove zastavitve pa je v tendenci, ki naj bi jo ta proces industrializacije intelektualnega in umetniškega dela vseboval:

»Pri rokodelskem obratu gre za kvaliteto produkta; za posebno spretnost posameznega delavca, za mojstra pa je kot za mojstra supposed, da je dosegel mojstrstvo v tej spretnosti. Njegov položaj mojstra se ne opira le na to, da so produkcijski pogoji njegova last, ampak se opira na njegovo lastno spretnost v tem posebnem opravilu. Pri produkciji kapitala že spočetka ne gre za to na pol umetniško razmerje – ki nasploh ustreza razvoju uporabne vrednosti dela, razvoju posebnih sposobnosti neposrednega ročnega dela, izoblikovanju človeške roke etc. za delo. Od vsega začetka gre za maso, ter za menjalno vrednost in surplusno vrednost. Razvito načelo kapitala je ravno v tem, da postane z njim spretnost odveč, prav tako kot postane odveč tudi ročno delo, neposredno telesno delo nasploh, bodisi kot spretno delo, bodisi kot napor mišic; kapital položi spretnost, ravno narobe, v mrtve naravne sile.«⁴

Te tendence seveda ni mogoče zanikati niti danes: nova industrializacija tiskarstva je razvrednotila poklic stavca, še nekaj let nazaj elitnega in mojstrsko-umetniškega delavca, na raven tipkanja; strojno-elektronsko merjenje tona je uglasovalca z absolutnim poslušom postavila ob bok delavcu, ki s strojnim merjenjem tona dosega iste ali celo natančnejše učinke pri uglasovanju. Toda hkrati je v tej isti

⁴ Karl Marx: »Kritika politične ekonomije 1857/58«, v: METI I. 8, Delavska enotnost, Ljubljana 1985, stran 411.

industrializaciji dobila posebno produktivno vlogo tudi spretnost, inovativnost, umetniškost, iznajdljivost itd. – na primer kot povečanje možnosti grafičnega oblikovanja natisnjenega gradiva, ki zahteva sredi industrijske produkcije izjemno spretnost, umetniške, psihološke ipd. sposobnosti. Umetniško in intelektualno delo je pridobilo na produktivnem pomenu, hkrati pa se je seveda tesnje in globlje povežalo s produkcijo kapitala, ki vnaša vanj svoj temeljni pogoj: produkcijo presežne vrednosti.

Ta proces je Marx lahko uvidel le v začetnih in bledih obrisih. Ko Garnier ugovarja Smithu, da mnogi neproizvodni delavci, na primer igralci in glasbeniki, prinašajo profit svojim direktorjem, Marx ugotavlja: »Ta opomba je točna. Kaže pa samo, da je del delavcev, ki jih A. Smith v svoji drugi definiciji imenuje neproduktivne, po njegovi prvi definiciji produktiven«.⁵

Produktivnost teh vrst dela je torej tedaj samo obrobni in pretežno neindustrializiran pojav.

Drugi avtor, ki ga Marx obravnava, je Charles Ganihl. Tudi pri tem med argumenti nastopa dokazovanje, da je vsako plačano delo tudi produktivno delo. Ganihl že vzpostavlja do koristno uporabljenega prostega časa tisto razmerje, ki se pojavlja tudi danes: delo, ki je vloženo v ustvarjanje zadovoljstva, prispeva k proizvodnji. Obnova delovne sile v prostem času in njeno izobrazbeno oblikovanje torej, med drugim, ne more biti neproduktivno delo. Neproizvodne vrste dela torej proizvajajo – produktivno delo. Marx tu priznava določeno produktivno vlogo izobraževanja:

»Kar mora delavec od mezde plačati državi in cerkvi, predstavlja odbitek za uslugo, ki mu jih vsiljujejo; izdatkov za izobraževanje ima bore malo; kar pa jih ima, učinkujejo produktivno, ker proizvajajo delovno sposobnost«;⁶ Proizvodnja delazmožnosti v izobraževanju ima torej produktivno funkcijo.

Ganihl razvija tudi zakon o tendenci padanja produktivnega dela prebivalstva, ali, kot bi mi danes lahko rekli, o širjenju terciarnega in kvartarnega sektorja. Marx se s tem strinja, toda ne strinja se z Ganihlovimi sklepi. Ko bi ne bilo razrednega razmerja, bi tak razvoj hkrati pomenil, da bi vsi družbeni člani pač imeli vedno več časa za neproizvodno delo in sprostitev od dela. Toda v kapitalistični proizvodnji je pač vse protislovno. Med posledicami manjše potrebne količine produktivnega dela je seveda tudi krepitev neproizvodnega dela, toda na specifičen način:

»Dalo bi se predpostaviti, da so (razen služinčadi, vojakov, mornarjev, policije, nižjih uradnikov itd., metres, konjušnikov, klovnov in žonglerjev) ti neproduktivni delavci v glavnem višje izobraženi kot nekdanji neproduktivni delavci, in da so se zlasti pomnožili slabo plačani umetniki, glasbeniki, advokati, zdravniki, učitelji, izumitelji itd.«⁷

Značilnosti rasti neproduktivnega dela je torej po eni strani nič krajši delovni čas tistih, ki ostajajo privezani k produktivnemu delu, hkrati pa zaradi konkurence tudi slabo plačano neproduktivno delo, h kateremu sicer spada vedno več bolj izobraženih delavcev. Zato je tudi velik del neproduktivnih delavcev »zgolj odličnih beračev«⁸ – zgolj imenitnih pavperjev. Protislovnost produktivnosti dela pod poveljstvom kapitala se torej kaže tudi tu: rast produktivnosti dela ne prinaša bogastva »človeške produktivnosti«, ampak, med drugim, pavperizacijo nepro-

⁵ Karl Marx: »Theorien über den Mehrwert«, navedena izdaja, stran 170.

⁶ Na istem mestu, stran 181.

⁷ Na istem mestu, stran 189–190.

⁸ Na istem mestu, stran 189.

duktivnega dela, pri katerem ima prav intelektualno delo posebej izpostavljen položaj. Razmerje med materialno (produktivno) in duhovno (neproduktivno) proizvodnjo je vznemirjalo tudi Henrija Storcha, ki je predaval politično ekonomijo v Petrogradu carju Nikoli I. (leta 1815). Storch tu razvija teorijo civilizacije: od materialnih dobrin je treba ločiti nematerialne dobrine, ki so element civilizacije in predstavljajo nematerialno vrednost. Smithova zmota je torej v tem, da s pojmom bogastva naroda meri samo na materialna bogastva, zanemarija pa civilizacijske nematerialne vrednote, ki so predpostavka za proizvodnjo materialnih bogastev. Marx tu v kritiki Storcha nastopi s svojo znano tezo, da duhovne proizvodnje pač ni mogoče postavljati v zvezo z materialno sub specie aeternitatis: duhovna proizvodnja je vedno neka določena zgodovinska oblika duhovne proizvodnje, ne pa duhovna proizvodnja nasploh. Kapitalističnemu načinu proizvodnje pač ustreza druga zvrst duhovne proizvodnje kot srednjeveškemu načinu: »Če materialne proizvodnje same ne zapopademo v njeni *posebni zgodovinski* obliki, ni mogoče razumeti niti tistega, kar iz nje določa njej ustrezno duhovno proizvodnjo, kot tudi ne njuno vzajemno delovanje. Tako ostaneš pri nakladanju.«⁹

V okviru običajnih argumentov, ki jih je izoblikoval že Storch, gre bolj kot za produktivno-neproduktivno delo za opisovanje razmerja med duhovno in materialno produkcijo v kapitalizmu.

Čimbolj se avtorji skušajo približati nekakšnim večnim vrednostim duhovnosti in civilizacije, tembolj se oddaljujejo od racionalnega splošnega razmerja, ki ga je Storch vsaj opisal:

- »1. da različne funkcije v buržoazni družbi predpostavljajo ena drugo;
2. da nasprotja v materialni proizvodnji napravijo vrhno stavbo ideoloških slojev nujno, in njih učinkovitost, najsí dobra ali slaba, je pač dobra, ker je nujna;
3. da so vse funkcije v službi kapitalista in se iztečejo v njegovo 'korist';
4. da tudi najvišja duhovna proizvodnja dobi priznanje in *opravičilo* v očeh buržoazije, če je prikazana in lažno dokazana kot neposredni proizvajalec materialnega bogastva.«¹⁰

S tem je Marx opisal drugo plat avtonomije intelektualnega dela: da je pač v meščanski družbi vzpostavljena neka celovitost, v kateri se različne funkcije vzajemno predpostavljajo; da je zato tudi nadstavba nujni del produkcije in da je pač v korist kapitala, in da tudi najvišja duhovna produkcija nekaj velja, če se lažno ali pravilno predstavi kot neposredni proizvajalec materialnega bogastva. Avtonomija in vzvišenost intelektualnega dela se torej tu kaže le kot položaj, ki je vseskozi pogojen z vključenostjo intelektualnega dela v obsoječo družbeno organizacijo. K tej dvojnosti avtonomije se bomo še vrnilí.

V obravnavi dokazov, s katerimi Nassau Senior postavlja poveljevalno in drugo duhovno delo na vzvišeno mesto, Marx nakazuje dve obdobji oziroma dva različna odnosa kapitala in kapitalista do duhovne proizvodnje. Če je bil Smith tolmač odkrito brutalnega buržuja-parvenija, je pač Nassau tolmač 'izobraženega kapitalista', ki se skuša prikazati tudi kot mecen duhovnih dejavnosti. Dejstvo, da so vse človekove dejavnosti tako ali drugače med seboj povezane (kljub delitvi dela oziroma prav zaradi nje), se kaže v kapitalistični delitvi materialnega in duhovnega dela na dvojen način: »Izobraženi buržuj in njegov zagovornik sta do te mere topoumna, da učinek vsake dejavnosti merite po njenem učinku na mošnjo. Po drugi plati pa sta toliko izobražena, da priznavata tudi tiste funkcije in dejavno-

⁹ Na istem mestu, stran 257.

¹⁰ Na istem mestu, stran 259.

sti, ki s proizvodnjo bogastva nimajo nobene zveze, in jih priznavata zategadelj, ker 'posredno', tudi te povečujejo njuno bogastvo itd., skratka, ker opravljajo neko za bogastvo 'koristno' funkcijo.«¹¹

Lahko sklepamo, da se pravkar razviti socializem obnaša do duhovne produkcije na isti dvojni način. Zastopniki družbene lastnine in vedno bolj etatistični nosilci kapitalske vloge se obnašajo do intelektualnega dela na dvojen način: merijo ga kot potrošnjo, in ga torej obravnavajo na isti način kot buržoazni parveni, da bi se, po drugi plati, skušali predstaviti kot razsvetljeni socialistični vladarji, ki priznavajo tudi duhovnemu delu določeno nujnost in koristnost – če ne drugače, pa po posredni produktivnosti, ki je pogojena seveda zlasti z ideološko koristnostjo.

Ko Marx v sklepu znova navaja Smithove brutalne obtožbe zoper parazitski obstoj vladajočih družbenih slojev, duhovnikov, advokatov, zdravnikov, umetnikov itd., ugotavlja:

»To je jezik buržoazije, ki je še revolucionarna in si še ni podredila celotne družbe, države, itd. Te od davnin spoštovane transcendentne poklice suverena, sodnika, oficirjev, duhovnikov itd., to celoto starodavnih ideoloških stanov, ki jih sestavljajo znanstveniki, magistri in duhovniki, *ekonomsko* izenači z množico svojih lakajev in komedijantov, ki jih oni in brezposelni bogataši, zemljiški gospodje in brezdelni kapitalisti vzdržujejo. Oni so zgolj služabniki ljudstva, tisti drugi pa so njihovi domači služabniki. Živijo od proizvodov *dejavnosti drugih*, in jih zato moramo skržiti na najmanjšo mero.«¹²

Značilna poteza: na eni strani revolucionarnost buržuja, ki mu omogoča brutalno izjavo, ki je v bistvu točna – nosilci materialnih in ideoloških aparatov države so sluge kapitala. In na drugi strani prav tako brutalno zvajanje obstoječe služnosti na univerzalno in večno raven – duhovna produkcija je potrebna, toda ker gre za neproduktivno delo, jo je treba zvesti na najracionalnejšo in najnujnejšo mero. Že tu se kaže poteza, ki ostaja aktualna tudi v socializmu: med t. i. 'splošno' in 'skupno' porabo ni bistvene ločnice. Obe sta v služnostnem položaju, oz. se celo ponuja možnost, da se na račun krepitve aparatov države kot parazitska prikaže prav produkcija tistih družbenih sektorjev, ki za reprodukcijo oblasti niso v danem trenutku tako bistveni kot polna možnja neposredno državnih aparatov.

Ko kapitalisti osvoje ideološki in državni teren, je njihovo razmerje do parazitov drugačno:

»Čim pa je buržoazija osvojila teren, delno zavladata državi sama, delno sklenila kompromis z njenimi prejšnjimi posestniki, čim je ideološke stanove priznala za kri svoje krvi in jih vsepovsod spremenila v svoje funkcionarje, jim vtisnila lastno podobo; čim sama ni v razmerju do tega neproduktivnega razreda predstavnik produktivnega dela, ampak pravi produktivni delavci dvigujejo glas proti njej, in ji prav tako očitajo, da sama živi od delavnosti drugih ljudi; čim je dovolj izobražena, da se ne predaja v celoti proizvodnji, ampak želi tudi 'izobraženo' zapravljati; čim se tudi duhovno delo vedno bolj izvršuje v njeni službi, stopa pod poveljstvo kapitalistične proizvodnje – tedaj se stvar spremeni in buržoazija se trudi, da bi z lastnega stališča 'ekonomsko' upravičila tisto, proti čemur se je prej z orožjem kritike bojevala.«¹³

Paradoksalno je priznavanje pomena-produktivnosti intelektualnega dela tu

¹¹ Na istem mestu, strani 260.

¹² Na istem mestu, stran 273.

¹³ Na istem mestu, stran 274.

povezano z realizirano vladavino kapitala, tako da je brutalno zanikanje duhovne produkcije kot produktivne revolucionarnejše od priznavanja njenega pomena, saj je to priznavanje dejansko le izraz njene podreditve. Čimbolj se torej govori o produktivnosti intelektualnega dela, tembolj je verjetno, da je intelektualno delo ujeto v ideološko reprodukcijo obstoječega reda in v prispevek produkciji presežne vrednosti.

Toda hkrati prav ta dvojnost odnosa vladajočega razreda do duhovne produkcije, ki jo enkrat vidi v funkciji ideoloških aparatov države in produkcije presežne vrednosti, drugič pa v funkciji anarhističnega rušenja reda in parazitskega prisada na ustvarjenem bogastvu – ustvarja tla za avtonomijo intelektualnega dela. Na strani intelektualnega dela se ta dvojnost kaže kot vzvišenost njegovega družbenega poslanstva na eni in kot totalna izolacija in tudi možna ali dejanska beda na drugi strani; kaže se kot totalni dvom v kakršnokoli poslanstvo in obup nad napredkom civilizacije, in kot upanje v sovpadanje koristne družbene funkcije lastnega intelektualnega dela z bogatitvijo, kakorkoli koruptivno. Tu se pojavljajo postavbe intelektualnih delavcev, ki jih poznamo iz umetnosti: tu je doma že doktor Faustus v moderni izvedbi (Goethe), tu je doma tudi serija likov ruske intelektualne in umetniške scene devetnajstega stoletja, tu je doma tudi naš Martin Kačur, tu so doma naši hlapci in Jermani, tu je doma gradbenik Sollnes ... in tu so doma tudi dileme sodobne znanosti, ki jih pri nas razčlenjuje in razkriva zlasti dr. Andrej Kirn. Dr. Andrej Kirn je tudi že dovolj prikazal, katero znanstveno delo je za Marxa (in že prej Engelsa) produktivno,¹⁴ zato tega ne bomo ponavljali. Prav tako se ne bomo spuščali v obnovo Marxovega bolj urejenega povzetka lastnih sklepov o razpravi o produktivnem in neproduktivnem delu,¹⁵ kjer gre za ponovno ureditev že obravnavanih idej.

V Očrtih (Kritika politične ekonomije 1857–58) lahko najdemo mnoge pasaže, ki po pomenu ustrezajo tudi navedenim mestom o produktivnem in neproduktivnem delu iz Teorij presežne vrednosti. Pomembneje kot to pa je, da že v Očrtih najdemo formulirane globalne tendence kapitalistične reprodukcije. Te formulacije presegajo tudi domet njegovih tedanji stopnji industrializacije zvezanih omejitev glede možnosti produktivnega dela v duhovni proizvodnji.

»Tako kot torej na kapitalu utemeljena produkcija po eni strani ustvarja univerzalno industrijo – tj. surplusno delo, vrednost ustvarjajoče delo – ustvarja po drugi strani sistem občega izkoriščanja naravnih in človeških lastnosti, sistem obče koristnosti, ki se, kot je videti, opira tako na znanost kot na vse fizične in duhovne lastnosti, medtem ko se zunaj tega kroga družbene produkcije in menjave nič ne prikazuje kot *na-sebi-višje*, upravičeno-za-samo-sebe. Tako šele kapital ustvari meščansko družbo in univerzalno prilaščanje od strani članov družbe – tako narave kot tudi družbene povezanosti same. Hence the great civilising influence of capital; njegova produkcija neke družbene stopnje, glede na katero se vse poprejšnje kažejo le kot *lokalni razvoj* človeštva in kot *idolatrija narave*. Šele zdaj postane narava čisti predmet za človeka, povsem stvar koristnosti; ni več pripoznana kot moč za sebe; in teoretsko spoznanje njenih samostojnih zakonov se samo kaže le kot zvijača, da bi se jo podvrglo človeškim potrebam bodisi kot predmet potrošnje bodisi kot sredstvo produkcije. Kapital žene v skladu s to svojo tendenco tako čez nacionalne pregrade in predsodke, kot čez oboževanje narave in čez tradicionalno,

¹⁴ Andrej Kirn: Na Marxovo razumevanje znanosti in tehnike, Mladinska knjiga, Ljubljana 1978, poglavje »Znanost kot produktivna sila družbenega produkcijskega in reprodukcijskega procesa«, stran 58 in dalje; in poglavje »Znanost kot produktivna sila kapitala«, stran 84 in dalje.

¹⁵ Karl Marx: »Theorien über den Mehrwert«, navedena izdaja, strani 365–388.

znotraj določenih meja samozavestno zakoličeno zadovoljevanje obstoječih potreb in reprodukcijo starih načinov življenja. Vse to destruiira in nenehno revolucionirata, rušeč vse pregrade, ki ovirajo razvoj produktivnih sil, razširitev potreb, raznosterost produkcije ter izkoriščanje in menjavo naravnih in duhovnih sil.¹⁶

Duhovna proizvodnja, in z njo intelektualno delo ter Univerza kot vrhovna institucija intelektualnega dela in njegovega strokovnega formiranja – nič ne more biti načelno izvzeto iz tega univerzalnega revolucioniranja, nič ne more ohraniti svoje večne „aure“, nič ne ostane čisto in varno pred univerzalnim načelom koristnosti. V tem procesu tudi intelektualno delo dokončno izgubi avreolo privilegirane posebnosti, in postane koristen del družbene delitve dela. Njegova funkcija je vsekakor različna: neposredna udeležba v razvoju tehnološke podlage produkcije in posredno omogočanje razvoja produkcije z odkrivanjem naravnih funkcij in procesov, pa tudi ideološka obramba meščanskega sveta in njegova slavnostna samorazlaga, razvoj tistih spretnosti, ki omogočajo vzdrževanje tega kozmosa v obstoječih mejah in preprečujejo njegovo eksplozijo. S tem procesom se najprej namesto nekdanjih privilegijev vzpostavi avtonomija intelektualnega dela, njegova načelna svoboda in priobčljivost; k temu sodi tudi avtonomija Univerze. V tem razvoju, ki je vanj vpotegnjeno tudi intelektualno delo, pa obstaja čer:

»Toda iz tega, da kapital postavlja vsako takšno mejo kot pregrado in da jo zato *ideelno* presega, nikakor ne izhaja, da jo je premagal *realno*, in ker je vsaka takšna pregrada v protislovjih, ki jih nenehno premaguje prav tako pa tudi nenehno postavlja. Še več. Univerzalnost, h kateri se nezadržno žene, trči na pregrade v njegovi lastni naravi, ki bodo na določeni stopnji njegovega razvoja omogočile, da bo on sam spoznan kot največja pregrada te tendence, in ki zato ženejo k njegovemu samoodpravljanju.«¹⁷

Prav v razmerjih in pojmu avtonomije intelektualnega dela, in avtonomije Univerze, se ta protislovja jasno kažejo. Gre za to, da kapital osvaja področje duhovne produkcije za produktivno delo in hkrati za ideološko podporo lastnega razvoja; v tem osvajanju prestopa vse pregrade na način tistih osvajalcev, ki drveč proti cilju za seboj puščajo „osvojeno ozemlje“, na katerem cveti podtalna in partizanska dejavnost, tisti stari krt, ki rahlja zemljo za odpravo osvojitve. Avtonomija intelektualnega dela kot poseben položaj duhovne produkcije, ki se intelektualnemu delavcu kaže kot izbira med intelektualnim vdinjanjem produkciji presežne vrednosti ali ideološkemu ohranjanju reda, in med možnim razkrivanjem korupтивности tega vdinjanja – se na ravni rezultata kaže tudi kot protislovje med avtonomnimi cilji znanosti in Univerze in dejanskimi dosežki, ki so – neodvisno od intelektualnega dela – lahko pogubni tudi za fichtejevsko vlogo učenjaka.

Avtonomija, kakršno omogoča meščanski svet, že pri umetnosti kaže na svoje dvojno lice. Analizo avtonomije umetnosti Bürger takole povzema:

»*Avtonomija umetnosti* je kategorija meščanske družbe. Omogoča, da opišemo zgodovinsko vzpostavljeno sprostitev umetnosti iz življenjsko praktičnih naročil, torej dejstvo, da se je mogla pri pripadnikih razreda izoblikovati ozko razumskim namenom nezavezana čutnost, ki je vsaj včasih prosta pritiska neposredovane premoči bivajočega... Avtonomija je s tem v dobresednem pomenu ideološka kategorija, ki povezuje moment resnice (iztrganost umetnosti iz življenjske prak-

¹⁶ Karl Marx: »Kritika politične ekonomije 1857/58«, navedena izdaja, stran 273.

¹⁷ Na istem mestu, stran 274.

se) in moment neresnice (hipostaziranje zgodovinsko vzpostavljenega stanja v 'bistvo' umetnosti«).¹⁸

Lahko bi rekli, da je znanost vpotegnjena v praktično življenje in služenje temu življenju prav toliko, kolikor je umetnost ideološko oproščena tej službi. Avtonomija intelektualnega dela je zato drugačnega pomena: rezultat neodvisnosti znanosti naj bi ravno bila njena koristnost za vse, in to je tudi moralno podgrajeni meščanski projekt. Znanost v njeni avtonomiji pretrese šele rezultat, ki je daleč od načrtovanega. Tu je avtonomija znanosti in intelektualnega dela šele postala tudi za intelektualne delavce problematična – medtem ko je za umetnike problematična že od samega začetka. Kapitalistični način proizvodnje je vendarle sovražen določenim umetniškim načinom in držam tudi načelno, medtem ko je instituciji znanosti (k njej sodi tudi Univerza) načelno prijazen vsaj do tiste mere, do katere so dejavnosti univerzitetnih ustanov lahko koristne za proizvodnjo presežne vrednosti.

Značilnost prvih socialističnih prodorov na praktična zgodovinska tla je, da prinašajo s seboj ogromno porcijo tistega grobega meščanskega pojmovanja o produktivnem delu, tudi na področje intelektualnega dela. Na področju intelektualnega dela in Univerze pojem kulturne revolucije (ki se uporablja tako za sovjetska pozna dvajseta leta kot za kitajsko situacijo konca šestdesetih let, lahko pa bi ga uporabili tudi za obdobje ustvarjanja usmerjenega izobraževanja in vraščanja izobraževanja v združeno delo pri nas) dobesedno pomeni prav kapitalsko racionalizacijo, ki zaničuje vsako delo razen pridobitnega, in tako neposredno sodi v orožarno tistih komunističnih programov, ki se dajo videti že v grobem asketskem in izenačevalskem komunizmu. Nagnjenost socialističnih procesov k tej vrsti ukinjanju avtonomije, ki ni bila brez podpore tudi v univerzitetnih in intelektualnih vrstah (čeprav je je imela dokaj več med avantgardnimi umetniki), je gotovo svarilno dejstvo. To dejstvo nas verjetno tudi v zamišljanju preobrazbe Univerze v njenem dolgoročnem razvoju sili, da s pojmom in instituti avtonomije univerze in avtonomije intelektualnega dela (celo s pomočjo banalnih argumentov o produktivnosti, ki jih je Marx sicer tako neusmiljeno zdelal) skušamo vzpostaviti nekakšno ravnotežje in za Univerzo ugodnejšo situacijo. In ker ne produktivnost presežne vrednosti ne ideološka ortodoksnost nista dobri merili za intelektualno delo, se mora tudi to zatekati k institutu lastnih, avtentičnih in avtonomnih intelektualnih kriterijev. Boj za avtonomijo intelektualnega dela in tudi avtonomijo Univerze se torej v socialističnih družbah pogosto šele prav zaostri, in razkriva vsa protislovja na pridobivanju presežne vrednosti zasnovani produkciji. Vendar te avtonomije ne kaže pretirano povzdigovati v zvezde: človeško produktivna je le tedaj, kadar omogoča vzpostavljane človeško produktivnih kriterijev nasproti kapitalskim in ideološkim. Sicer pa je tudi tu le opravičilo, s katerim se intelektualno delo in Univerza lahko zabubita v svoj lasten ceh. Zato je tudi za to avtonomijo veljavno sporočilo, ki ga je razvil v polemiki o poeziji Janez Strehovec:

»Meščanska, torej v ideologijah in politiki meščanstva v vzponu in meščanstva v evoluciji, v metamorfozah razvita koncepcija o umetniški avtonomiji je čisto militantna, ne-naivna kategorija. Avtonomna umetnost je od države ločena umetnost, torej čista umetnost, kot se v malomeščanskem žargonu govori o čisti filozofiji (le kakšna je neumita filozofija?), t. j. poseben 'sektor' ... Oblikovali so umetnost kot poosebljenje čiste lepote, ki je povsem drugo življenje, produktivnega, interesov, vprašanj po resničnem. Vendar pa je to le ena, zelo naivna varianta

¹⁸ Peter Bürger: *Theorie der Avantgarde*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1974, stran 63.

odgovora, porojenega iz uživanja v umetniškem avtonomizmu. Drugače so odgovarjali nenaivni umetniki, namreč tisti, ki jim je umetniška avtonomija prišla prav, da so lahko začeli s subverzivnim, heretičnim infiltriranjem svojih idej negativnosti v umetniška dela, taktično oblikovana z bleščečo stilizacijo, ki je omogočila alibi njihovim intencijam.«¹⁹

Na ozadju poleta misli nemške klasične filozofije in enciklopedistov o vlogi intelektualnega dela, na ozadju prve in kasnejših kriz tega projekta, na podlagi politično ekonomske vloge in položaja univerze in intelektualnega dela in analize tega položaja – lahko za sodobno intelektualno delo razvijamo le še ne-naivno projekcijo avtonomije. V nekem pogledu se mora intelektualno delo danes priučiti tistemu, kar je umetniško delo že zapopadlo skoz težavni proces modernizma, avantgarde, neoavantgarde in postmodernizma: da je avtonomija intelektualnega dela neka ne-naivna strategija in taktika, ne pa družbeni neprotislovni status.

¹⁹ Janez Strehovec: »Kam se vračam in zakaj« II. del, »Delo«, 2. 9. 1982, stran 9 (Književni listi).